

УДК 94(4) "1096/1099"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.10>А. Перехрест, магістрантка
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УЯВЛЕННЯ ПЕРШИХ ХРЕСТОНОСЦІВ ПРО АРАБІВ-МУСУЛЬМАН НА ПРИКЛАДІ АВТОРА "ДІЯННЯ ФРАНКІВ"

Досліджено уявлення автора хроніки "Діяння франків", що описує події першого хрестового походу, про арабів. Визначено, як сприймав Анонім іслам та яким чином християнство вплинуло на його ставлення до мусульман. Установлено думку автора щодо військового потенціалу арабів. З'ясовано знання хрестоносця про державно-політичний устрій на території Близького Сходу. Досліджено, які моральні характеристики автор надавав арабам-мусульманам. На основі цієї інформації зроблено висновок про те, що Анонім сприймає арабів крізь призму поширених у середні віки уявлень про мусульман, але був здатний помічати інші риси, які не входили в усталений стереотип.

Ключові слова: хрестові походи, іслам, християнство, середні віки.

Постановка проблеми. Природа людини створена таким чином, що її лякає те, чого вона не знає або не здатна зрозуміти. Відмінне від її звичного способу життя викликає страх і неприйняття іншої дійсності. Тому взаємовідносини між Заходом і Сходом ніколи не були простими. Часто образ протилежної сторони викривлювався через власний світогляд. Попри постійний розвиток і накопичення об'ємного масиву знань один про одного, стосунки між двома цивілізаціями й у XXI ст. залишаються напруженими. Особливо це проявляється у серії конфліктів між Заходом і Сходом із початку цього століття. Проте зрозуміти проблеми сучасності неможливо без вивчення подій, що їм передували. Тому аналіз уявлень європейців про близькосхідні народи під час одного з найбільших військових зіткнень двох світів – хрестових походів – є необхідним для розв'язання актуальних питань.

Мета дослідження: дізнатися який образ араба створює у своїй роботі автор "Діяння франків".

Формулювання завдання: розглянути конфесійний аспект уявлень хроніста про іновірців; проаналізувати сприйняття автором воєнного потенціалу супротивників; дізнатися його обізнаність у державному устрої та політичній ситуації на теренах Близького Сходу; простежити думку Аноніма про моральні якості арабів.

Аналіз джерел і літератури. Для написання цієї роботи я використовувала "Діяння франків" – латинську хроніку, що описує події першого хрестового походу. Це джерело дозволяє дізнатися уявлення пересічного середньовічного європейця про арабів та інших мусульман, оскільки автор сам був безпосереднім учасником описаних подій.

У наукових колах проблема взаємовідносин між Заходом і Сходом викликає неабиякий інтерес. Створено велику кількість праць, присвячених історії розвитку зв'язків між двома різними цивілізаціями. Із цих доробок і виокремлюється тема сприйняття християнами мусульман.

Історію взаємовідносин, еволюцію уявлень і накопичення знань європейцями про народи Близького Сходу й іслам досліджували Н. Деніел, Р. Армур, Б. Луїс, К. Франко, С. Лучицка, А. Журавський. Усі дослідники звертають увагу на викривленість, спричинену впливом християнства й античної спадщини, у сприйнятті мусульманського світу.

Виклад основного матеріалу. Релігійний аспект у ставленні автора "Діяння франків" до арабів. Період середньовіччя – це час тотального впливу релігії на всі сфери життя людини, у першу чергу, на її свідомість. Усе, що вона бачила у світі, пропускала через призму віри. Тому, на мою думку, розпочати аналіз цієї теми потрібно з конфесійного аспекту, який відігравав головну роль у світосприйнятті автора "Діяння франків" та

інших єрусалимців". Навіть традиція називати мусульман "сарацинами", "ізмаїлянами" або "агарянами", що часто робить Анонім у своїй хроніці, заснована на біблійній легенді. Відповідно до неї, мусульмани – нащадки Ісмаїла, старшого сина Авраама від наложниці Агарі, яку вигнала його законна дружина Сара [4, с. 27]. В європейському середньовічному світогляді всі нехристиянські народи поділялися на три групи: язичники, євреї та єретики. Проте, як стає зрозуміло, місця у цій системі для мусульман не було. Тому деколи їх ототожнювали з юдеями через поверхневу схожість обрядів. Найчастіше ж мусульман вважали язичниками [5, с. 97], що стало теологічним обґрунтуванням для початку хрестових походів [1]. Із цієї причини Анонім називає арабів-мусульман – ворогами своєї віри [2, с. 169], проти яких і почався перший хрестовий похід 1095–1099 рр. Зазнавши впливу панівної у середньовічній Європі хибної думки про те, що мусульманство – це ідолопоклонництво, а Мухаммед – Антихрист [3, с. 260], автор також називає їх язичниками: "Ця фортеця була наповнена незліченним язичницьким народом, а саме: турками, сарацинами, арабами..." [2, с. 199]. Через це й виникає його ставлення до них як до варварів та негідників [2, с. 169]. У "Діяннях франків" не вказують основ ісламу, що свідчить про те, що автор їх не знав. Він дияволізує мусульман, а мечеті називає "оселями диявола" [2, с. 194]. Анонім сприймає арабів як один із незлічених народів, що сповідують іслам. Переважно він указує їх разом з іншими мусульманськими народами [2, с. 196]. Водночас, автор окремо про турків згадує набагато частіше. Тобто основні уявлення Аноніма базувалися на тому факті, що на Близькому Сході мусульманство сповідує багато різних народів, серед яких є араби, але найбільшу дияволізацію у хроніці отримали турки. Так, найтяжчим християнським гріхом – пихою – наділяється атабек Мосула Кербог [2, с. 181], який був турком за походженням, а його матір зображують як чаклунку, що може бачити майбутнє [2, с. 183]. Але цікавим є той факт, що незважаючи на подібне ставлення, навіть цій жінці він приписує твердження про те, що хоч франки слабкі, але їх підтримує Бог, тому вони непереможні [2, с. 183]. Відповідно, Анонім вважає, що мусульмани визнають праведну місію хрестоносців.

Уявлення про військовий потенціал. Проте значимого, що Анонім, незважаючи на вплив християнства на його сприйняття мусульман, усе ж вважає їх сильними супротивниками. У своїй роботі він неодноразово згадує про те, що хрестоносці слабші за мусульман, але завдяки підтримці Бога вони перемагають невірних [2, с. 206]. Для хрестоносців манера бою мусульман була незвичною. Вони, використовуючи переважно стріли та списи, оточували супротивника й надавали перевагу не вступати у відкритий поєдинок. Також під

час розповіді про облогу Маари автор "Діяння франків" згадує про ще одну зброю, яку використовували араби, – грецький вогонь [2, с. 196].

У західноєвропейській середньовічній армії стріли – це оборонна зброя, а її використання для лицаря вважалося ганебним, бо благородним знаряддям був тільки меч [7, с. 204]. Тому для хроніста – це ще один спосіб довести, що мусульмани – варвари. Але попри такі розбіжності Анонім все ж таки звертає увагу на хоробрість і майстерність арабів під час захисту фортеці Аккар [2, с. 199].

Знання Аноніма про особливості державного устрою Фатімідського халіфату. З тексту "Діяння франків" стає зрозуміло, що автор має не зовсім правдиві уявлення про політичний устрій близькосхідного регіону. Так, Фатімідський халіфат та його столицю – Каїр – Анонім називає Вавилоном [2, с. 173]. Але про його конфлікт із Сельджуцькою імперією автору відомо [2, с. 163]. Ще одним доказом цього є те, що він не виражає ніякого здивування із приводу підтримки еміром міста Триполі, який у той час був під владою Аббасидів, хрестоносців для боротьби з Вавилонським царством [2, с. 200]. Це явище можна пояснити тим, що хроніст, використовуючи античні відомості про війну Персії з Вавилоном, зрозумілим для нього способом намагався відтворити реалії тодішньої політичної ситуації на Близькому Сході [7, с. 176].

Ще одним важливим аспектом є розуміння автором "Діяння франків" титулів, які використовувалися в державі Фатімідів. Анонім порівнює владу халіфа з папською: "...Халіфа, їхнього апостолика..." [2, с. 179]. Звідси стає зрозумілим, що він намагається використовувати терміни західного суспільства для пояснення устрою східного, але не намагається встановити відмінності у їхньому значенні. Це свідчить про недостатнє осмислення реалій мусульманського світу Анонімом.

Характеристика моральних якостей арабів. Ще однією цікавою стороною сприйняття арабів автором "Діяння франків" є їхнє багатство. Хрестоносці не помилилися, обравши Близький Схід для грабівницького походу. На цій території вони справді знаходили те, що шукали, – багатства: "...відібрав у них все, що у них було, а саме золото, срібло й інші коштовності" [2, с. 197]. Описуючи захоплення кожної арабської фортеці, Анонім згадує, що там було багато запасів їжі й інших благ, необхідних людині для життя. Він визнає, що хрестоносці порівняно з ними були бідніші [2, с. 206]. Крім того, самі араби в його уяві це незліченна кількість людей, що неодноразово зазначається у тексті: "... без арабів, числа яких ніхто не знає, крім одного Бога" [2, с. 163]. Проте важливим у цьому аспекті є те, що автор не виражає жодного осуду до іновірців за достаток їхнього життя, хоча в європейців періоду середньовіччя розкіш мусульманського світу вважалася гріховним потуранням власним порокам [6].

Загалом під час розповіді про сутички з арабами, автор "Діяння франків" не вказує на їхні негативні риси (окрім сповідання ісламу), на відміну від турків – сельджуків. Останнім Анонім надає багато моральних вад, які у християнстві вважалися гріхами: "Вони ж, підступаючи до будь-якої фортеці або міста, скрізь брехали, обманюючи мешканців цієї землі..." [2, с. 164]. У випадку з арабами автор навпаки часто згадує про їхню хоробрість [2, с. 204]. В уяві Аноніма вони також постають щедрими [2, с. 206]. Щоправда, це було вимушено,

бо населенню фортець, які траплялися хрестоносцям на шляху до Єрусалиму, вигідніше відкупитися майном, ніж вступати в бій з ними: "Наші напали на цю фортецю і відважно підкорили її, якби сарацини не випустили з воріт незліченні стада тварин" [2, с. 198]. Він зображує їх людьми, які вмюють домовлятися. Це, на мою думку, є свідченням того, що автор сприймає арабів меншими варварами, ніж турків.

Тож із цієї інформації зрозуміло, що для Аноніма араби були ворогами перш за все у релігійному плані, проте він не був фанатиком і міг розгледіти інші їхні якості.

Висновки. Проаналізувавши весь наведений матеріал, можна підбити підсумки. Релігія – це найвагоміший фактор, що вплинув на сприйняття автором "Діяння франків" арабів. Перебуваючи під впливом стереотипів, що давно склалися у християнській традиції, Анонім вважає мусульман язичниками та взагалі володіє обмеженими знаннями про цю віру. Проте конфесійний фактор не мав повного впливу на уявлення хроніста. Він бачить у цьому народі серйозного супротивника, для подолання якого хрестоносцям потрібно багато сил. Автор має певні уявлення про Фатімідську державу, але й вони не зовсім відповідали дійсності. У порівнянні з турками, ставлення Аноніма до арабів було кращим, бо він менше наділяє їх негативними рисами. Отже, для автора "Діяння франків" араби – це перш за все мусульмани – невірні, з якими борються хрестоносці. Тому для нього вони варвари, яких потрібно повернути до істинної віри.

Список використаної літератури

1. Армур Р. Християнство и ислам: непростая история / Р. Армур. – М. : Библ.-богослов. ин-т им. св. апостола Андрея, 2004. – 336 с.
2. Деяния франков и прочих иерусалимцев / Пер на рус. и коммент. Т. Г. Мясин, Г. Г. Пиков, В. Л. Портных. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2010. – С. 148 – 208 с.
3. Дэниел Н. Ислам в христианской мысли на Западе: от начала до 1914 г. / Н. Дэниел // Христиане и мусульмане: проблемы диалога / Сост., вступ. стат. и коммент. А. Журавского. – М. : Библ.-богослов. ин-т им. св. апостола Андрея, 2000. – С. 259–275.
4. Журавский А. Ислам и христианство: социокультурные проблемы диалога / А. Журавский. – М. : Наука, 1990. – 128 с.
5. Кардини Ф. Европа и ислам: история непонимания / Ф. Кардини. – Санкт-Петербург : Александрия, 2007. – 332 с.
6. Луис Б. Ислам и Запад / Б. Луис. – М. : Библ.-богослов. ин-т им. св. апостола Андрея, 2003. – 317 с.
7. Лучицкая С. Образ Другого: мусульмане в хрониках крестовых походов / С. Лучицкая. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. – 412 с.

References

1. Armour, R. (2004). *Christianity and Islam: Complicated History*. Moscow: St. Andrew's Biblical Theological Institute. [In Russian].
2. Myakin, T. et al. (Eds.). (2009). *Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*. Novosibirsk: Novosibirsk State University Press. [In Russian].
3. Daniel, N. (2000). Islam in Christian Thought in the West: From the Beginning to 1914. In A. Zhuravskiy (Ed.), *Christians and Muslims: Dialogue Issues*. Moscow: St. Andrew's Biblical Theological Institute. Pp. 259-275. [In Russian].
4. Zhuravskij, A. (1990). *Islam and Christianity: Socio-cultural Problems of Dialogue*. Moscow: Science. [In Russian].
5. Cardini, F. (2007). *Europe and Islam: History of Misunderstanding*. Saint Petersburg: Alexandria. [In Russian].
6. Luis, B. (2003). *Islam and the West*. Moscow: St. Andrew's Biblical Theological Institute. [In Russian].
7. Luchitskaya, S. (2001). *The Image of the Other: Muslims in the Crusades Chronicles*. Saint Petersburg: Aleteiya. [In Russian].

Надійшла до редколегії 14.12.20

A. Perekhrest, Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE FIRST CRUSADERS' PERCEPTION OF ARABS – MUSLIMS ON THE EXAMPLE OF THE AUTHOR OF "GESTA FRANCORUM"

The article examines the concept of the author of the chronicle "Gesta Francorum", which describes the events of the first crusade, about the Arabs. The author of the article defined how Anonymous perceived Islam and how Christianity influenced his attitude towards Muslims. The study exposed the limited knowledge of the author of "Gesta Francorum" about the basics of Islam. The analysis revealed the low level of awareness of Anonymous about the difference between different peoples who professed Islam. Also, it was investigated towards which of them the author of "Gesta Francorum" had the most negative attitude. The author of the article determined Anonymous's opinion on the military potential of the Arabs and the differences between the military tactics of the Muslim armies and the Crusaders. The Crusader's knowledge of the state and political system of the Middle East was clarified. Anonymous had some knowledge of political processes in the Middle East, but to describe the reality of the political life of Muslim states, he used Western terms, which in their content did not correspond to reality. The analysis revealed Anonymous's attitude to the rich, by the standards of medieval Western Europe, the standard of living in the Middle East. Moral characteristics that the author of "Gesta Francorum" gives to the Arabs were determined. Based on this information, the author of the article concluded that Anonymous perceived the Arabs through the prism of common in the Middle Ages ideas about Muslims, but he was able to notice other features that were not part of the established stereotype.

Keywords: crusades, Islam, Christianity, Middle Ages.

УДК 929.731:395(476+474.5)(094.71)"15"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.147.11>

О. Ящук, асп.
ORCID ID: 0000-0002-6818-7268

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ, КОРОЛЬ, ГОСПОДАР: ТИТУЛАТУРА ПРАВИТЕЛЯ В ДОКУМЕНТАХ КНИГИ ЗАПИСІВ № 8 ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ

Здійснено аналіз титулатури, що використовується в текстах документів Книги записів № 8 Литовської метрики. Охарактеризовано систему презентації верховної влади через титул та її рецепцію підданими. Розглянуто механізм еживання титулу в межах одного документа. Виконано аналіз поєднань окремих титулів у титульні формули. Прослідковано особливості систем титулування сучасного і попередніх правителів. Наведено особливості еживання титулів "король", "великий князь" і "господар".

Ключові слова: титулатура, титул, верховна влада, Велике князівство Литовське, квантитативна історія, Литовська метрика, канцелярія ВКЛ, семіотика влади.

Постановка проблеми. Основними зовнішніми ознаками держави періоду Середньовіччя та ранньомодерного часу були назва держави та титул правителя. Одним із ключових каналів суспільних комунікацій, через який відбувається трансляція самою верховною владою пропонованої зовнішньому світу системи уявлень про себе і свої прерогативи, є офіційні документи. Презентація прерогатив владаря в наймісткішій формі кодується шляхом вкладання певних сенсів у титульні формули. Під впливом цієї маніфестації формується відповідний образ правителя та його прерогатив у реципієнтів інформації, вміщеної у титулі. Тому, досліджуючи суспільні уявлення про верховну владу цього періоду, одним із найважливіших напрямків аналізу є розгляд титулатури, марковані якою носії влади постають перед підданими. У дослідженні системи уявлень про владу, її характер та прерогативи у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) початку XVI ст. важливим є розгляд титулу володаря в тій формі, в якій він транслюється підданим із боку верховної влади та в якій формі відбувається його рецепція в синхронних часу документах. Документи книг Литовської метрики (далі – ЛМ) – один із найбільш репрезентативних масивів подібної інформації, що походить із культурно-політичного простору ВКЛ.

Ще М. Ковальський підкреслював, що однією з проблем у дослідженні документів ЛМ є те, що протягом тривалого часу вона не розглядалась як єдине ціле, як комплекс джерел різних видів і різновидів, котрі виникли закономірно та за певних умов, а переважало споживацьке ставлення, коли з метрики черпалися певні факти без урахування їхнього взаємозв'язку [9, с. 7]. На його думку, одним зі способів значно підвищити інформаційну віддачу досліджуваних матеріалів може стати

застосування кількісних методів дослідження [9, с. 9]. На цьому ж наголошував й С. Думін, підкреслюючи, що, оскільки документи ЛМ складені за єдиною формою та містять однотипну інформацію, то вони легко піддаються статистичній обробці [7, с. 11].

Зокрема, Книга записів № 8 Литовської метрики (далі – ЛМ8) є достатньо великим і водночас доволі компактним зібранням джерел із різних сфер суспільного життя. Також підкреслимо, що документи книги стосуються чітко окресленого проміжку часу. Відповідно, її аналіз потенційно дозволяє сформувати репрезентативне бачення картини ментальних домінант суспільної свідомості, притаманних саме цьому часу і простору.

Аналіз джерел і літератури. Джерельну базу дослідження складає сукупність масиву документів, уміщених до ЛМ8, яка для аналізу презентації та рецепції титулатури верховної влади на початку XVI ст. розглядається як єдине ціле, комплексний зріз сенсів та образів, притаманних цій епосі.

Термін "Метрика" як назва цього зібрання письмових матеріалів – відносно пізній, першопочаткова назва книг Метрики – "книги господарские", "книги его королевской милости", "книги господарские канцлерейские" тощо [2, с. 265].

Власне ЛМ8 була переписана в кінці XVI ст., оригінал не зберігся. Хронологічно документи книги охоплюють період від 1499 до 1514 р., проте їхня більшість складена на початку правління великого князя литовського Жигимонта I Старого – з кінця 1506 до 1514 р., до періоду великого князя литовського Олександра належать лише окремі документи [17, с. 13]. Розгорнуту схему структури книги у своїй монографії подає М. Бережков [1, с. 127–129]. Тут зазначимо лише те, що ЛМ8 є книгою-копією складної будови та вміщує в себе